

„ПРОБЛЕМИ И ПРОФИЛИ“ от БОЯН НИЧЕВ.
С., 1980. 273 с.

„Проблеми и профили“ е книгата, която в сянката на такива монументални литературоведски трудове на Боян Ничев като „Увод в южнославянския реализъм“ (1971) и особено „Съвременният български роман“ (1978) би могла да остане извън онова внимание, което тя наистина заслужава. Но ще бъде лекомислено да сметнем, че статии като „Съвременният български роман — проблеми и съдба“, „Съвременност и литературна история“, „Роман и национален живот“, „Литература, фолклор и естетическо възпитание“ и др. са само още една проява на трайния интерес на критика към проблемите, които той с такава респектираща ерудиция, проникновение и изследователски замах е разгърнал в най-добрите си книги. Също така погрешно ще бъде да преедим навлизането на Б. Ничев във „В белетристичния свят на Павел Вежинов“, „В света на Андричевите разкази“ или в „Белетристиката на Атанас Наковски“ като своеобразно „отпускане“ на теоретика в по-топлите и спокойни води на литературно-критическия портрет. Защото у изследовател с интересите и неведнъж утвърждаваните качества на Б. Ничев нито връщането към разработвани по-рано проблеми е препроторяне, нито портретуването на един или друг конкретен творчески свят е обичайната критическа живопис, в която хронологията на теми и мотиви отвежда най-много до характерологични открития от типа на „Х е съвсем различен писател от У“.

Верен на своя творчески натюрел, Боян Ничев едва ли би обърнал поглед натам, където зад събраните отделни статии не ще се различат единната концепция, ако в изследването на конкретното литературно явление не прозират следите на глобални литературни проблеми, руслата на ония мощни подводни течения, които прокарат новите пътища в развитието на един творец, на един жанр, на цяло литературно направление, заедно с обкръжаващия го т. нар. „литературен живот“, най-сетне на цяла една национална литература в контекста на главните ѝ (при това доста трудно откриваеми и определени в движение) социални, исторически, регионални и наднационални взаимозависимости. С това не искам да кажа, че в „Проблеми и профили“ се решават вкупом всички тези

глобални задачи пред литературознанието и критиката, но трябва да подчертая: ако книгата си поставя по-близки цели, отколкото, да речем, едно монументално изследване, то тази нейна насоченост се „компенсира“ напълно с поставянето на въпросите в нови, неочаквани ракурси, с откриването на нови нюанси в постановката на проблемите, в които започват да проявяват неподозирани по-рано отношения и взаимозависимости; картината на литературния процес и ролята на отделни творци за реализирането на новите насоки в него се обогатяват с нови оригинални интерпретации. Изобщо онова, което респектира и в тази книга на Боян Ничев, е умението му да открива проблеми, нерешени въпроси, изненади, интересни поводи за изследователско любопитство там, където за мнозина диалектиката, борбата на противоречията, двигателната енергия на литературния процес си остава неизявена, неясна или просто отсъстваща. В този аспект „Проблеми и профили“ представлява не само някакъв сбор от щедро нахвърляни проблемни находки (всяка от които въпреки — разработена подробно — би могла да роди поне студия, ако не отделна книга), но е стъпка към по-нататъшното цялостно, комплексно осветляване на националния литературен модел, на спецификата на нашия литературен развой в контекста на целия социокултурен комплекс от влияещи му фактори — национална история, национална съдба, национално самосъзнание и народопсихология, идеологическо развитие, взаимоотношения между фолклорно, художествено и естетическо съзнание, самосъзнание и ценностна ориентация, влияние и реакции спрямо чужди литературни модели и т. н.

Пристрастието на Боян Ничев към проблемите на романа — като водеща за съвременността, развиваща се и строяща се пред очите ни жанрова формация, побрала и отразила в себе си най-съществените особености на националното ни литературно развитие и най-вече неговите актуални проблеми — може лесно да се оправдае с ироничната фраза на Тибодет: „Новото време подаря на човечеството само две нови страсти — никотина и романа...“ Но не само пристрастието, а и съзнанието за постоянната променливост на романовата картина, откриваща нови примамливи за изследователя бели петна, карат Б. Ничев да се връща към пробле-

мите и съдбата на съвременния български роман. Концепцията на Б. Ничев за генезиса и типологията на българския роман, за връзката му с неговите социокултурни и иманентно жанрови определители, за мястото и ролята му в националния живот, съдба и самосъзнание и пр. е достатъчно добре известна, представлява несъмнен принос „към историята и теорията на епичното в съвременната българска художествена проза“ и естествено присъства в снет вид и в сегашните размишления на изследователите върху тези въпроси. Но когато говорим за „проблеми и съдба“ на съвременния наш роман, Б. Ничев насочва към някои моменти от тази съдба, които будят нови идеи и насоки за по-нататъшни изследвания. Така например, проследявайки формирането на художествените основи на „три те епически върха“ в нашата национална и литературна история, Б. Ничев насочва погледа ни и към „седловините“ между тях, към романовите процеси, които протичат в сянката на тия епически върхове и също имат важно значение за развитието на романовия жанр. Големите постижения в жанра се раждат не само в периоди на върховно историческо напрежение в живота на нацията, ще забележи авторът, но „и в мигове на драматично напрежение, на вътрешна, често мъчителна равностметка на авторите със самите себе си или между себе си и историята на своя народ“. Периодите на епична дестабилизация обръщат вниманието към формиращата се в тях и от тях поетика на неепичния роман (новата излява на авторския субект, аз-повествуването, използването на кинематографични форми на сюжетно и психологическо сцепление, своеобразна трактовка и реализиране на сюжетното време и т. н.). Тук Б. Ничев предлага твърде интересната според мен идея да се изследва тази неепична романова поетика и в перспективен, и в ретроспективен план, да се види тя като плод на трансформационни процеси със здрав и дълбок корен в традицията — у Каравелов, Вазов, Йовков, Страшимиров и др. до съвременните им проявления в творбите на един Б. Райнов например или у някои от по-младите прозаисти. Това е проблем, свързан и с въпроса за епичната граница, въпрос, крайно интересен и сам по себе си (в съвременните му теоретични аспекти), и за изясняване същността на редица гранични явления в жанра (прословутата „циклическа проза“ е само едно от тях). В този възел от въпроси се вплитат и редица интересни наблюдения на Б. Ничев за промените в образността на романа — от „галерия национални характери и съдби“ към „синтез на човешки участъци и исторически същности“ (в противовес на битовизма), като концептуално завоевание на новото романово мислене, преминаващо през — още една интересна насока, подадена от Б. Ничев тук — историята на сравнителния портрет (образната конфронтация)

в поетиката на съвременния български роман. Става дума за образното изграждане и като подход, и като похват, и като цел, и като средство — например у Талев образната конфронтация усилва пластичката на изображението и дава емоционален колорит, у Димов вече е форма на сцепление, остро динамично сблъскване, което тласва движението на сюжета, у Е. Станев за пръв път „сравнителната конфронтация има характер на среща и противопоставяне на идеи, става четвърто, неевклидово измерение на вътрешната белетристична перспектива и повествователна полифоничност“.

Изобвот образът като съсредоточие на романовите търсения и синтези неслучайно става център на внимание за Б. Ничев и когато той решава да се върне на отношението роман — национален живот (в едноименната статия). „Явно, най-важните...промени, засягащи обема, мащаба и характера на съвременния романоен синтез, в същност стават в образа, засягат естетическата му природа, разширяват обема и пластично-изобразителните му възможности“ — пише авторът, — търсейки чрез образността художествения път на романа ни към една философия на историята, в която адекватно да се отразява националният живот — включително и съвременността. Разместването на социалните пластове в периода на индустриализацията (миграцията и свързаното с нея коренотърсачество) в литературата се трансформира като проблем за преноса на ценностите, за континуитета на развоя. Това изискваше нов тип образност, който се разви по посока на надживяването и дори съзнателното пародирание на пластическата стихия, при което се създават образи-модели, синтезирали в себе си съдбата на един отминаващ психологически и нравствен свят и издигащи се в този синтез до едно надсюжетно битие, до символи с извънлитературен, надроманов обхват (герои като Иван Рафаилов или Манаси Миланов от „Низината“ на В. Попов приключват, „затварят“ мита за вечния сезанин в нашата проза, този мит вече не може да функционира по старому). Същевременно образът стига до границата на мита и фантастичното (Радичков), а понякога и съзнателно преминава отвъд нея (примерно у Г. Алексиев), т. е. съзнателно се търси митът-символ, вече не като похват, а като „неделима част от художествения патос“ на романа. Използвайки изненадващо нетипични, нероманни сцепления, намирайки синтези, засягащи историческото битие на нацията в един „изцяло неепичен художествен свят“, съотнасяйки в един образ причини и следствия, разделени във времето, нашият нов роман ни кара да променим представата си за самата категория „романна епичност“ — тя се освобождава от описателството и пластичното обилие на детайли, намира, по-изчистени психологически, социално-психологически и нравствено по-съ-

държателни форми“. Проследявайки тези сложни промени, Б. Ничев акцентира още веднъж не само върху немеханичното разбиране на взаимовлиянията между национален живот и литературен (романов) развой, но и върху конкретните опори на това взаимовлияние (доуточнявайки с това известната си теза, че при романа самата му структурна схема е социологизирана, социално дадена, и същевременно предпазвайки ни от механичното ѝ тълкуване): „В една национална литература, в едно национално мислене временните критични ситуации на дадени демографски и социални групи винаги стават повод за осмисляне и преосмисляне националната философия на историята, мястото на човека в нея, играта на логика и абсурд в динамиката ѝ. По този път, внушава авторът, „самобитната и богатата естетическа основа на съвременната ни проза и особено на романа търси и предполага адекватна самобитна поетика“, с която откроява „свое специфично идейно-философско поле и специфична философия“, родени от нуждите на националния живот, а не пренесени отвън.

Въпросът за националната самобитност на българския роман и мястото му „сред европейското литературно море“ е и въпрос за историческите пътища за изграждане на тази национална самобитност, а това значи — и за методологията на изследването им, на критическото им осмисляне (това е предмет на статията „Съвременност и литературна история“ — една от най-интересните в книгата). От това, как си представяме ние историческия път на литературата, се обуславя и къде ще търсим мястото ѝ (в миналото, днес, а и в бъдеще) сред другите литератури. И тук — напомня Б. Ничев — трябва да се справим с антиномите между психологическото и историческото, между синхрония и диахрония, между законите на националния художествен развой и някои общи литературни явления. Как да се преодолеят тези антиномии? За това авторът има интересни и, смятам, плодотворни идеи, които се нуждаят от разработка. На първо място е съзнанието, че „това може да бъде само история, при която литературата се разглежда като една отворена, развиваща се система, и то не обикновена система, а система ценностна, т. е. система от естетически стойности, система, при която не само и не главно хронологическият, но и аксеологическият оценъчен момент играе роля при класификацията, подбора, степенуването на явленията. Това значи, че отделните литературни явления — писател, творба, литературна група, течение, период и т. н. — би трябвало да се разглеждат в техните взаимоотношения и вътрешна функционалност с оглед законите и изискванията на самата система, с оглед на нейните потребности и вътрешната ѝ логика“. На второ място е преосмислянето на категорията „литературно-историческа логика“ с всички произтичащи от това разли-

чия между исторически и литературен процес и осъзнаването на последните от тези различия. Това въпросем води и до преосмислянето на самото понятие литературен процес — нещо, което на свой ред изисква нов поглед върху параметрите, свързващи традицията и новите художествени стойности в единна национална художествена система; върху феноменологията на литературния процес, значението на отношенията между литературен процес и литературен живот за художественото развитие, за писателския тип като възел на литературното съзнание и самосъзнание в една епоха и смяната на тоя тип, за социалния статут на литературата и т. н. На трето място, това е преразглеждането на „обема, съдържанието и своеобразието на понятието литературна граница в различните национални истории (а това е въпрос за граници във времето и граници междужанрови). На четвърто място, много сериозният въпрос за „приложимостта или неприложимостта на европейската естетическа конвенция към нашето развитие“. Тук покрай интересните спорове с някои концепции на Г. Гачев плодотворно може да се окаже Б. Ничевото предложение да бъде обобщен и осмислен нашият литературен процес в стадиялни категории, т. е. като се тълкуват преломите в естетическото съзнание и промените в динамиката на литературния процес, осигурявайки по този начин на изследването „една масивна естетико-историческа основа, върху чийто релеф да бъде нанесен по-конкретният литературно-исторически профил на този процес“, разбира се, при неотменното съзнание за „задължително разграничаване на литературния от естетическия развой, книжнината от художественото явление, изкуството на словото от културно-историческия феномен“. Плодотворността на предложението си Б. Ничев доказва, като разглежда една такава стадиялна граница — прехода от фолклорно към литературно естетическо съзнание, който преход за Б. Ничев е фактор, определящ самата специфика на българския литературен развой. Така появата на един Ботев например престава да бъде „аномалия“ и необяснимо чудо, необяснимо — от гледна точка на един неадекватен на нашето собствено развитие поглед (външна гледна точка), сравнението или по-скоро налагането на чужда, „европоцентристка“ естетическа конвенция върху нашето развитие. Появата на Ботевото творчество не само като еманация на българския творчески гений, но и като плод на трансформиране на „скрити“ във фолклора развойни тенденции е несъмнено оригинално обяснение за нашето литературно развитие, което Б. Ничев определя като развитие от „айсбергов тип“. Макар този възглед да не отменя (според мен) факта на закъсненията и ускоренията, бих добавил — и прекъсванията, — в нашето историческо литературно развитие с всички драматични по-

следии от тях, правилно е изискването на Б. Ничев нашият литературен развой да се разглежда според собствената си мяра, според своите закономерности, а не спрямо чужди развойни модели — т. е. те също могат и трябва да бъдат обект на сравнение, но не на приравняване, защото типологичното например за западноевропейските литератури не се оказва задължително при литературни с други контакти с европейския център, има закономерности, които сближават нашата литература с някои скандинавски по-вече, отколкото със средноевропейските и пр. Въпросите тук са много, а идеите на Б. Ничев дават богата почва за по-нататъшната им разработка.

Отношението фолклор — литература е важно не само като преход отвъд стадиялната граница по посока на литературното естетическо съзнание, но и проблем за съвременното битие на фолклорната традиция и поетика в авторската литература. Това е въпрос за приемствеността, за инобитието на традиционните ценности, за принципите и пътищата за трансформиране и за функционалността на елементи от фолклорната поетика в новата художествена среда и промяната на тях функционалност, за последиците от тази промяна и пр. Фолклорът — като естетическо съзнание, като историческа памет, като естетическа традиция, като нравствен свят и т. н. — и неговото включване в системата на естетическата комуникация и художествено възпроизводство в условията на нашата съвременност — това е основата на статията „Литература, фолклор и естетическо възпитание“ (която освен това разглежда и твърде важните проблеми на писателския подход към фолклора: „отвън“, като материал за сюжети, теми, или „отвътре“, като търсене на нравствени образци и духовни принципи, както и на принципи на поетиката, продиктувани за съвременността, т. е. проблемът за актуализирането на фолклорната поетика). От тези отношения логично изникват многобройни въпроси около отношенията творба — творец — реципиент. Във връзка с това отношение Б. Ничев има редица интересни наблюдения и анализи по такива възлови проблеми като този за пътищата и формите за внедряване на художествените ценности от миналото в едно модерно съзнание (проблема за диалогичността), за демократизацията на изкуството и нашата традиция в това отношение в противовес на буржоазната масова култура, за масовизацията на художествения процес като път към духовното издигане на личността в нашето общество и др.

В контекста на размишленията върху разглежданата дотук проблематика една статия за идеите на Г. Димитров върху развитието на българската литература и художествена култура, за влиянието му не само върху нашия, но и върху световния ход на културата е съвсем на място. Защото наистина надали

има друг българин, така тясно „вплетен в духовния развой на интелектуалците от няколко поколения в Европа“, чийто възглед за ролята и мястото на литературата в нашето общество да са така плодотворни и до днес. Ленинското разбиране на партийността в литературата (далеч от плехановската ограниченост и сектанство), схващанията му за активната и недвусмислена обществена zaangażираност на литературата, възгледът му, че всяка художествена непълноценност накръпява и компрометира и идейната насоченост на творбата, че високи идейни резултати не се постигат на ниско художествено равнище и обратно, а това е диалектичното схващане за художествената същност на естетическия феномен), за художествената специфика на изкуството, за значението на художествената форма в литературата — всичко това е актуално и необходимо днес. Б. Ничев проследява конкретните насоки на тази актуалност и необходимост — във вниманието към съвременната тема и автентичното отразяване на съвременността в цялото ѝ многообразие, в художествените решения на въпроса за естетическия идеал от различните жанрове, в осмислянето на „обратната връзка“, въздействието на изкуството върху действителността, в съвременното развитие на марксистическата концепция за културата, за националното и интернационалното, за значението на малките народи в световния културен процес, и т. н. Всичко това — подчертава Б. Ничев — е несъмнено от голямо методологическо значение за развитието на такива съвременни научни дисциплини като сравнителното литературознание, сравнителната културна история, изкуствознанието и др.

Категоричната проблемна насоченост в статиите на Б. Ничев намира своето достойно продължение и при очертаването на литературните профили на такива изтъкнати наши белетристи като П. Вежинов и Ат. Наковски. Развитието им като самобитни творци в немалка степен е характерно и за развитието на съвременното българско повествователно изкуство, в което те имат определен самостоятелен принос. Тенденциите и процесите, характеризиращи развитието на българската романистика, усъвършенстването ѝ и усложняването (по някой път — и лутането) на поетиката на съвременния ни роман в процеса на нейното пряко и конкретно „ставане“ — това в същност е основата „грундът“, върху който са очертани тия писателски профили (сякаш е търсено реализирането „в миниатюр“, т. е. в по-ограничени мащаби на Б. Ничевата идея върху релефа на една „масивна естетико-историческа основа... да бъде нанесен по-конкретният литературно-исторически профил на тоя процес“). Ако има нещо, което да не ми достига в един от тия профили, това е озадачавашото отсъствие на поне едно изречение (по-точно присъствието само на едно) за такова възлово произведение на П. Вежинов като „Барьерата“ —

възлово не само за собственото му творческо развитие, но и за пътя на цялата ѝ съвременна проза (най-малкото — за обяснението на новите насоки в идейните ѝ търсения и ценностната ѝ ориентация).

По-особен е случаят с „профила“ на Иво Андрич — един изключителен новелист, страшен мислител и великолепен художник, добре познат на българския читател и писател. Мястото му в тази книга съвсем не е случайно. Не само защото Б. Ничев, разглеждайки творчеството на Андрич, свързва по много интересен начин наши развойни тенденции, процеси и най-вече нерешени проблеми с тия на цялата южнославянска литература, култура, с духовния климат в балканския регион, с психологията на исторически и кръвно свързаните помежду си балкански народи — съседни в този край на Европа. Но и защото (поне на мен така ми се струва) зад сянката на Иво Андрич се изправя друга една сянка, скъпа за нас — на Емилиан Станев. Б. Ничев никъде не споменава името на последния класик на българската литература, но някои съпоставки се налагат от само себе си, когато се питаме какво изведе Андрич на световната литературна сцена и какво попречи на без време отишлия си в разцвета на своя творчески опит и сила Е. Станев да се нареди до него. . . Горчиви размишления за — понякога и днес — драматичната съдба на българската литература в отношенията, в контактите ѝ със света. . .

В същност една книга като „Проблеми и профили“ на Б. Ничев заслужава повече да бъде прочетена, отколкото обременявана с уморителни рецензентски интерпретации. На читателя си тя несъмнено ще донесе най-малко две неща: обогатено познание за възлови въпроси на националното ни литературно развитие — и щедро предложено истинско богатство от идеи, от плодотворни концепции, които чакат своите също тъй проникновени изследователи и тълкуватели.

Сергей Райков

„ДЪЛГ И ЛИТЕРАТУРА“

от СТЕФАН КОЛАРОВ.

С., Военно издателство, 1982. 232 с.

По-активните изяви на Стефан Коларов като критик водят от втората половина на 60-те и началото на 70-те години. Още тогава се формираха някои тематични и проблемни предпочитания на критика, а постепенно се зародиха и литературно-историческите му интереси, обхващащи българската литература от началото на века насам.

В началото на 70-те години той бе един от малцината не само от своето поколение, които се насочиха към изследване на военната тема в нашата литература, в резултат на което се появи книгата му „Между дълг и вдъхно-

вението“ (1971). В нея изследователският акцент е поставен върху поетическата интерпретация на темата. Наред с литературно-критическия портрет още в тази книга за осветляването на темата авторът използва и литературната беседа, а първите обобщения са изложени в статията му „Армийският живот и съвременната поезия“. Книгата представя и жанровата палитра на Стефан Коларов, която по-късно той ще усъвършенствува и прецизира.

Следващата книга на Коларов, изследваща военната тема, е „Творци и проблеми“ (1974). В нея тежестта на изследването е пренесена върху бележитостите, за което говори не само преобладаването на очерци за прозаисти, а и статии като „Воиникът, литературата, съвременността“, изградена върху материал от съвременната военна проза, както и „Дълг и творчество“ — за приноса на партизанската ни мемоаристика в нашата литература.

В развитието на Стефан Коларов наблюдаваме своеобразен „баланс“ в изследователските му интереси, разпределени между поезията и прозата, критиката и литературната история. Най-широко изследването на поезията е застъпено с жанра на литературно-критическия очерк в книгите му „Съвременни силуети“ (1972), „Класа и литература“ (1976) и „Съвременни поети“ (1978). Коларов е посветил и самостоятелни литературно-критически очерци на изтъкнати наши поети — Никола Вапцаров („Живот похубав от песен“, 1979) и Младен Исаев — 1977 г., и анкетна книга за него през 1980 г. Сред творците, изяви предимно като бележници, първа се появи очерковата му книга за Ангел Каралийчев (1976). Последва книгата му с беседи с изтъкнатия майстор на българската проза — Георги Караславов (1978) и литературно-критическият му очерк за творчеството на Дора Габе за деца (1980). Влечението на Коларов към литературната беседа, анкета и интервю намери най-пълна реализация в книгата му „Изстраданото слово“ (1979). Книгата му „Преди да се роди красотата“ (1981), в която наред с писатели се разглеждат в очерци и творци на изкуствата и науката, герои на социалистическия труд, напуска очерчанията на литературознанието.

Новата книга на Коларов също е посветена предимно на изследването на военната тема и може да бъде разглеждана като продължение на предишните му две книги с такава проблематика. Това, което я отличава от тях, е по-тесният „сюз“ между историята и критика при осветляването и оценката на литературните явления и личности, което е довело до по-голяма задълбоченост в тяхното проучване и интерпретиране.

Обща особеност на студийте и статиите, включени в книгата, е, че конкретните проблеми, автори и исторически периоди се разглеж-